

Tasapäiset talonpojat kurivaltion puristuksessa

Heikki Ylikangas: Aikansa rikos – historiallisen kehityksen valaisijana. WSOY – Juva 2000. 365 s.

■ Akatemiaprofessori Heikki Ylikankaan uusin teos luotaa rikoshistorian tai historiallisen kriminologian laajaa kenttää. Tällä kertaa Ylikangas luo kokonaiskuvaa tutkimusalasta. Rikokset eri aikoina, niihin suhtautuminen ja oikeuskäsittelyt saavat kertoa aikakautensa yhteiskunnasta ja siinä tapahtuneista muutoksista. Ylikangas kohdistaa käsittelynsä varhaiseen uuteen aikaan, ajanjaksoon 1500-luvulta 1700-luvulle. Kohdealueena on Ruotsin valtakunnan itäinen osa, Suomi.

Ylikangas käsittelee kutakin rikostyyppiä omana lukunaan. Osansa huomiosta saavat tappajat, väkivallantekijät, varkaat, noidat, huorintekijät ja kunnianloukkaajat. Tästä seuraa, ettei mihinkään rikostyyppi-

piin tai sen aiempaan tutkimukseen voida paneutua kovin syvällisesti. Pääosassa ovat rikkomuksista käräjiin manatut ja heidän edesottamuksensa, sekä toisaalta Ylikankaan vahva tulkinta varhaisen uuden ajan yhteiskunnasta ja siinä tapahtuneista muutoksista.

Teos on kirjoitettu sekä tutkijakunnalle että historiasta kiinnostuneille harrastajille. Samalla kirja on osaraportti Ylikankaan johtamasta laajas- ta rikoshistoriaa tutkivasta projektista. Monet ratkaisut kirjan toteutuksessa kielivät kompromisseista tutkimuksen ja populaariesityksen välillä. Sellaisena, tosin tutkijakuntaa silmällä pitäen harvaan viitoitettuna, se onnistuu erinomaisesti johdattamaan lukijansa aihepiirin keskeisten kysymysten ääreen.

Ylikankaan johtamassa projektissa ja sen liepeillä tuotetuissa opinnäytteissä saatuja tuloksia ja tehtyjä havaintoja hyödynnetään kirjassa monin kohdin. Ylikangas osoittaaakin reilusti kunnian näistä esittelemistään tutkimustuloksista oppilailleen. Harvalla historian professorilla – jos kenelläkään – on esittää yhtä laajaa ja lupaavaa nousevaa tutkijajoukkoa omalta erityiseltä tutkimusaltaan.

Ylikankaan tekstistä tunkee

läpi, kuten aina, vahva oma näkemys tarkasteltavien asioiden ominaisluonteesta. Kompromisseja ei Ylikangas tulkintojen tasolla tunne. Jokaisen lopputulemansa päätteeksi hän panee suuren pisteen. Kirjoitustapa suorastaan haastaa vastaväitteisiin.

On mielenkiintoista havaita, kuinka näkemykset väkivaltarikollisuudesta ja sen muutoksista ovat Ylikankaan laajas- ta tuotannossa kehittyneet. Aiheen juuret ulottuvat kolmen vuosikymmenen taakse. Vuonna 1971 julkaistussa artikkelis- sa väkivaltarikosten motivaatiopohjasta tohtori Ylikangas esittää varovaisen arvion, että 1500-luvun omistusolojen sekavuudella ja väkivaltarikosten suurella määrällä olisi keskinäinen yhteys. Näin maantarkastusten yleistyminen selittäisi ainakin osin vuosisadan jälkipuoliskolta alkavan väkivaltarikosten osuuden vähenemisen käräjäjutuissa. Oikeushistorian professori Ylikangas laajensi vuonna 1988 tulkintakehystä väkivaltarikollisuuden taustasta liittämällä omistuskiiستوئوئو oheen myös muut taloudelliset tekijät, kunnianloukkaukset ja alkoholin.

Ylikankaan 1990-luvun kirjoitukset peilaavat tulkintaansa paljon ruotsalaisen ja poh-

joismaisen tutkimuksen laajaan keskusteluun suurvalta-ajan yhteiskunnan luonteesta. Niinpä vuonna 1999 akatemiaprofessori Ylikangas nostaa väkivaltarikollisuuden vähenemisen keskeiseksi selittäjäksi nousevan valtion pakkovallan. Kysymys tiluskiistoista, jotka tehokas hallintokoneisto pannaan kuriin, nousee jälleen varovaisena ituna esiin. Samalla, kun ruotsalainen suurvalta-ajan "kurivaltio" nousee keskeiseksi selittäjäksi, Ylikangas maalaa voimakkaain vedoin kontrastin 1500- ja 1600-lukujen yhteiskuntien välille. Hän näkee 1500-luvun vielä myöhäiskeskiajan jatkumona, "tasapäisenä talonpoikaisyhteiskuntana", jossa vallitsi vahvemman oikeus.

Nyt julkaistussa teoksessa kaikki nämä elementit ovat mukana. Vahvemman oikeutta toteutettiin 1500-luvulla väkivallan ja terrorin keinoin erityisesti lukuisissa maanomistuksesta ja -nautinnasta käydyissä kiistoissa. Käräjiin tuotujen väkivaltaajuttujen määrä ja osuus vähenee 1600-luvulla samassa tahdissa kuin tilusten ja peltojen rajat ja rajankäyntiä sääntelevät järjestelmät selkenevät, tehostuvat ja ulottavat vaikutuksensa maaseutuyhteisöihin. Kun peltosarkojen ja kaskiraivoiden rajoilla ei enää entisessä määrin nujakoitu nyrkkit savessa, väheni väkivaltaajuttujen määrä myös käräjillä. Valtion hallinto- ja oikeuskoneistojen antaman omistajan suojan tehostuminen ja väkivallan väistyminen osuvat yksiin.

Suuri hermeneuttinen kehä on kierretty. Nuoren tutkijan varovainen arvelu on rakentunut varttuneen ja kokeneen

vahvaksi näkemykseksi, visioiksi kokonaisesta aikakaudesta ja modernin valtion esiin murtautumisen aiheuttamasta suuresta muutoksesta. Ylikankaan tulkinta vaikuttaa järkevältä ja monelta kannalta perustellulta. Rauhoittumiskehityksen kulkusuunta rannikon rintamailta sisämaahan sopii myös oletukseen tilusriitojen järjestyneen käsittelyn merkityksestä väkivaltaajuttujen vähenemiselle käräjillä. Kaskesta elävä Sisä-Suomi rauhoittui myöhemmin.

Ratkaisu tarkastella väkivaltarikollisuuden muutoksia ja niiden selittämistä "suomalaisesta" perspektiivistä on jo käytetyn lähdeaineiston sekä kirjan kokonaisrakenteen tiivinä säilyttämisen näkökulmasta perusteltu, mutta toisaalta se sulkee aihepiirin laajemmat pohdinnat ja kansainvälisen vertailun työn ulkopuolelle. Kuten Ylikangas on useaan kertaan esittänyt, väkivaltarikollisuuden ja erityisesti henkirikollisuuden osuus oikeustapauksista laski voimakkaasti 1600-luvun aikana lähes kaikkialla läntisessä Euroopassa. Siksi ilmiön selityksiä on hedelmällistä tarkastella (vaikka pa toisaalla kuin tässä kirjassa) myös laajemmassa perspektiivissä kuin Ylikangas nyt tekee.

Ylikankaan havainto 1500 ja 1600-luvun tilusriitojen ja väkivallan yhteydestä peilautuu mielenkiintoisella tavalla saman aikaiseen läntiseen Eurooppaan. Esimerkiksi Englannissa kiistat yhteismaista eli ns. aitaamisliike (*enclosure movement*) muodostivat vielä 1600-luvulla yhden keskeisistä melakoita ja kollektiivista väkival-

taa aiheuttaneista tekijöistä. Samalla tapaa kyläyhteisöjen kamppailu luonnonresurssista, metsästäys-, kalastus- ja metsänhoidinta-oikeuksista kartanoiden kanssa taustoitti muiden motiivien ohella useimpia 1500- ja 1600-lukujen saksalaisen alueen talonpoikien kapinalliihteita.

Aitaamisliikkeen vastainen liikehdintä ja sen synnyttämä väkivalta Englannissa, samoin kuin riidat saksalaisen alueen kyläyhteisöjen ja kartanoiden välillä luonnonresurssista olivat yksi ilmentymä yhteiskuntakerrostumien välisestä konfliktista. Tämä konflikti ja sen analysointi ovat myös yksi Ylikankaan kirjan kantavista teemoista. Yhteiskuntakerrostumien välistä väkivaltaa on tarkasteltava molemmin suuntaisena ilmiönä; sekä rahvaan säätyläisiin kohdistamana vihanpitoa, että säätyläisten mielivaltaa rahvasta kohtaan. Näin Ylikangas myös tekee. Lähtien liikkeelle voimakkaasta vastakkainasettelusta 1500- ja 1600-luvun yhteiskuntien välillä, hän rakentaa suuren selityksensä paitsi väkivaltarikollisuuden vähenemiselle, myös väkivaltaisten talonpoikaisprotestien loppumiselle Ruotsin valtakunnassa.

Kaksikymmentäviisivuotisen sodan seurauksena 1500-luvun lopulla alkoi Ylikankaan mukaan voimakas rälssisäädyn nousu sen kahmiessa aineellisia etuja talonpoikien kustannuksella. Aineellisen nousun ohella aateli nousi myös ideologisesti määräävään asemaan yhteiskunnassa. Rälssin nousu näkyy erityisesti Ylikankaan käräjöpöytäkirjoista ja paikallishistorioista poimimis-

sa esimerkeissä säätyläisten ja aatelin pöyhkeilevänä, ylimielisenä ja talonpoikia nöyryyttävänä käytöksenä. Esimerkkien valossa voisi aatelin 1600-luvun ensipuoliskolla yhteiskunnassa saavuttamaa asemaa kuvata "hegemoniseksi". Säätyvastakohtaisuus alkoi kuitenkin Ylikankaan mukaan kärjistyä jo 1500-luvulla. Yksi tämän konfliktisuhteen äärimmäisistä seurauksista oli nuijasota.

Pohdintansa siitä, miksi nuijasodan jälkeen ei Ruotsin valtakunnassa enää esiintynyt merkittäviä talonpoikaiskapinoita, Ylikangas perustaa näkemykseensä 1600-luvun "kurivaltioista". Lundin yliopiston historian professori Eva Österbergin mukaan 1600-luvun keskeinen prosessi oli talonpoikien ja keskusvallan vuoropuhelu, jonka tärkein areena olivat kihlakunnankäräjät. Österbergin laajalti levinneen tulkinnan mukaan vuosisadan alussa luotu tehokas hallintobyrokraatia ja oikeuslaitos tarjosivat talonpojille väkivallan sijaan uudet välineet ajaa asioitaan.

Ylikankaan näkemys on jyrkästi toinen. Hänen mukaansa tärkein syy talonpoikien kollektiivisen väkivallan hiljennemiseen oli 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alun sotien kurimuksesta noussut ruotsalainen "kurivaltio", joka "pystyi alistamaan alemmat säädyt rautaiseen otteeseensa". Olennaista ei siis ollut interaktion vaan kontrollin ja pakon tehostuminen.

Kontrolli, "kurivaltio" ja nouseva aateli alistivat talonpojat Ylikankaan mukaan 1600-luvulla sekä valtiollisessa

että paikallisessa vaikuttamisessa mitättömään asemaan. Tämä päätelmä seuraa loogisesti hänen omaksumastaan tavasta mieltää vallan olemus. Sen Ylikangas tiivistää: "Vallan määrä on aina vakio; jos se jossakin lisääntyy, se vähentyy toisaalla." Ylikankaan sanoin rälssisäädyn noususta seurannut "talonpoikien yhteiskunnallisen aseman syvyysuuntaan viettävä rinne osoittautui pitkäksi ja todella matalalle painuvaksi".

En voi olla Ylikankaan kanssa samaa mieltä vallan vaakamaisesta ominaislaadusta enkä siitä, että talonpoikais- to olisi suurvalta-ajalla täydellisesti menettänyt vaikutusmahdollisuutensa ja vajonnut poliittiseen mitättömyyteen. Yritän seuraavassa lyhyesti perustella eriävää katsantoani.

Ylikangas poimii tulkintaansa tukevat esimerkit käräjöpöytäkirjoista. Jos kihlakunnankäräjät olisivat 1600-luvulla olleet se vaikuttamisen areena, jolla talonpojat pyrkivät ratkomaan yhteiskuntakerrostumien väliset konfliktit (kuten nykyään Eva Österbergin hengessä useimmiten esitetään), voitaisiin Ylikankaan esittämät värikkäät ja hyvin tilannetta nimenomaan kihlakunnankäräjillä kuvaavat esimerkit hyvinkin asettaa tukemaan näkemystä talonpoikien "säätynä" kokemasta täydellisestä tappiosta. Näin ei kuitenkaan ole.

Talonpojilla oli omasta läheineistostani saamani kokemuksen perusteella 1600-luvulla vahva käsitys siitä, että kihlakunnantuomarit ja laamannit pitivät talonpoikien ja esivaltaa edustaneiden virka-

miesten tai kartanonisäntien välisissä konflikteissa jos mahdollista säätyveljiensä puolta, tai ainakin olivat näitä vastaan voimattomia. Olivathan kruunun tärkeimmät virat 1600-luvun alussa annettujen privilegioiden mukaisesti varattu aatelille. Jos aatelin ei itse hoi- tanut tointaan, kuten asia usein 1680-luvulle saakka oli, hänen sijastaan istui käräjiä hierarkiassa matalalle arvioitu palkollinen, lainlukija. Lainlukijoiden ylitse, Ylikankaan omin sanoin, "omavaltaiset aateliset kävelivät" miten tahtoivat saaden usein tuomiot mieleisikseen. Aatelisten ja paikallisten säätyläisten ylenkatseesta kihlakunnankäräjiä kohtaan Ylikangas esittää useita esimerkkejä.

Tämän vuoksi talonpojat pyrkivät rälssi-isäntiä tai kruununpalvelijoita vastustaessaan säännönmukaisesti ohittamaan paikallistason. Säätyrajat ylittävässä konfliktitilanteissa vedottiin aina suoraan kuninkaa- seen, maaherraan tai hovioikeuteen. Ongelma oli siinä, ettei varhaismodernin valtion virkati- etä ohitettu, kuten tehtiin vielä Kustaa Vaasan aikana. Alemmissa oikeusasteissa käsittelemättömät valitukset palautettiin takaisin paikallistasolle. Mahdollisuus menestykselliseen kamppailuun tarjoutui, jos kuningas tai hovioikeus määräsi tutkinnan suorittajaksi komission, jonka puolueet- tomuuteen saatettiin edes jos- sain määrin luottaa. Toinen mahdollisuus oli yrittää saada asiansa esille talonpoikaissäädyn valituksissa 1600-luvun alussa vakiintuneet muodot saaneilla valtiopäivillä.

Talonpoikaissäädyn kykyä valtiopäivätoimintaan on toistuvasti aliarvioitu. Silloin, kun talonpoikaissäätö saattoi löytää liittolaisia muista rälssittömistä säädyistä tai peräti monarkista, oli aateli vaikeuksissa. Näistä rälssittömien valtiopäiväsäätyjen liitoista muistetaan yleensä vain kuuluisa yhteisvalitus vuoden 1650 valtiopäivillä. Vahva yhteistoiminnan traditio on kuitenkin osoitettavissa jo viimeistään holhoojahallituksen aikana (1632–44) pidetyiltä valtiopäiviltä lähtien. Rälssittömien rintama aktivoitui aika-ajoin myös vuosisadan loppupuolella.

Talonpojat säätyinä säilyttivät yhteiskunnallisen toimintapotentiaalinsa. Heitä ei lyöty nuijasodassa henkiseen ja taloudelliseen lamaan, vaikka vaikeuksissa he eittämättä olivat. Erityisesti reduktio- ja päivätyökysymyksissä talonpoikaissäätö kävi aika-ajoin suorastaan hyökkäykseen. Useimmiten kysymys oli kuitenkin puolustuskamppailusta, mutta sekään ei ollut tuloksetonta. Mm. neljännesreduktion yhteydessä rälssittömät säädyt yhdessä saivat torjutuksi aatelin vaatimukset jäljelle jäävien lahjoitusten turvaamisesta ”ikuisiksi.”

Edellisen johdosta on vaikea yhtyä Ylikankaan näkemukseen talonpoikien ”yhteiskunnallisen alamäen” totaalisuudesta. On toki tunnustettava, että aatelisten miehittämän byrokratian koneisto oli vahva. Se jauhoi myllyssään useimmat talonpoikien valitukset olemattomiin palauttamalla ne paikallistasolle. Ylikangas itse demonstroi esimerkeillään va-

kuuttavasti kuinka erityisesti lahjoituksillaan asunut alempi aateli pahimmillaan teki paikallistasolla lähes mitä tahtoi.

Ylikankaan kanssa voi olla samaa mieltä rälssissäädyn nopeasta noususta 1600-luvun yhteiskunnassa. Tosin alueelliset erot vallankäytön muodoissa ja ankaruudessa vaihtelivat huomattavasti. Ylikankaan esiin nostamat esimerkit ovat kuitenkin paljon puhuvia. Kartanoiden isännät mm. käyttivät nihdiksi kirjoittamista keinona päästä eroon hankalaksi heittäytyneistä talonpojistaan. Samalla tarjoutui mahdollisuus, tarpeen niin vaatiessa, lunastaa nihdiksi kirjoitetun talonpojan tilan perintöoikeus, jos tilan verot miestyövoiman koettua suoneniskun jäivät muutamalta vuodelta maksamatta.

Holhoojahallitus, ja alkuun myös kuningatar Kristiina, jouduivat kovistelemaan pahimpia rälssi-isäntiä ankaran sävyisillä kirjeillä ja komissioilla. Talonpoikaissäätö ja rälssittömien rintama valtiopäivillä olivat vielä vaarallinen vastustaja etenkin, kun holhoojahallitus myi lakien vastaisesti rahantarpeessaan veroja kahteen kertaan ostorälssiksi. Erityisesti Kristiinan hallinta-aika oli kuitenkin jo aatelin juhlaa, vaikka 1650-luvun valtiopäiväpäätökset osoittavat, ettei talonpoikaisto tuolloinkaan vastaan pyristelemättä niellyt aatelille myönnettyjä etuuksia ja pyrki myksiä rälssi-isännän valtaoikeuksien laajentamiseen alustalaisiinsa nähden.

Yksi kerrassaan mielenkiintoinen Ylikankaan esiin nostama esimerkki aatelin paikallistasolla ottamasta vallasta on

hovin elämän sääntelyyn tarkoitettujen Juhana III:n, Eerik XIV:n ja Kaarle IX:n kartano-oikeuksien soveltaminen oikeuslähteinä paikallistasolla tuomittaessa rälssi-isäntäänsä vastaan nousseita talonpoikia kuolemaan. Kartanonisännän ja alustalaisen suhde rinnastettiin tällöin kuninkaan ja hänen hovinsa suhteeseen!

Ylikankaan esittelemät tapaukset on 1640-luvulta, siis holhoojahallituksen ajalta. Kuitenkin jo vuonna 1628 yritettiin Eerik XIV:n kartano-oikeutta soveltaa oikeuslähteenä Jokioisissa, siinä kuitenkin vielä onnistumatta. Vuonna 1668 kuolemantuomio rapsahti alioikeudessa kahdelle niskuroineelle Jokioisten lampuodille Juhana III:n kartano-oikeuden perusteella. Hovioikeus tosin leuteroi rangaistuksen ankariksi sakoiksi ja ruumiinrangaistukseksi. Kartano-oikeuksien käytöstä alioikeuksien oikeuslähteinä on siis osoitettavissa useita esimerkkejä.

Rälssin ekspansio oikeudenkäytön alalla saavutti merkittävimmän voittonsa, kun kartano-oikeus hyväksyttiin vuoden 1670 valtiopäivillä. Arvioitaessa talonpoikien poliittista kompetenssia on jälleen merkillepantavaa, että vuoden 1670 kartano-oikeus kumottiin pian talonpoikien ja muiden rälssittömien säätyjen valtiopäivillä esittämien voimakkaiden protestien vuoksi. Sen soveltaminen kiellettiin kokonaan jo vuonna 1675. Aatelinikin oli aika-ajoin myönnettävä kirvelevä tappionsa poliittisella foorumilla talonpojille ja rälssittömien säätyjen rintamalle. Kärjekkäin esimerkki tästä

on iso reduktio 1680-luvun alussa.

Teoksessa on pari yksityiskohtia koskevaa virhettä, jotka on paikallaan korjata. Matti Laurinpoika Kruus ja Jesper Matinpoika Kruus eivät jo patronyyminsäkään perusteella olleet veljeksiä, kuten Ylikangas toteaa (s. 251), vaan isä ja poika. Kun Ylikangas, ilmeisen oikein, toteaa kuolemantuottamuksen olleen vielä 1600-luvun oikeudenkäytössä käsitteenä tuntematon (s. 92) hän toisaalla (s. 106) arvelee, että tappelun seurauksena vuonna 1664 tapahtunut surma olisi tulkittu tuottamukselliseksi, koska surmaaaja selvisi sakoilla. Ylikangas tarkoittanee tässä tuottamuksen sijasta vahinkotekoa. Elimäen niskuroivia talonpoikia ei vuonna 1773 viety vankeuteen Viaporiin (s. 314) vaan Loviisan edustalle Svartholmaan.

Ylikankaan esittämä näkemys ison reduktion vaikutuksesta lampuotiloihin poikkeaa nähdäkseni siitä, mitä aiempi tutkimus on asiasta kirjoittanut. Ylikankaan mukaan reduktio ei koskenut lampuotitiloja, jos ne olivat jo kartanon omistuksessa (s. 311). Jos Ylikangas tarkoittaa tässä kohden lampuotitiloja, jotka oli jo liitetty kiinteästi säterin maiden osaksi torppina, hän on sikäli oikeassa, että peruutuksen jälkeen säterin muuttuessa esimerkiksi säteriratsutilaksi torpat säilyivät kartanon alaisuudessa.

Tekstistä saa kuitenkin käsityksen, että Ylikankaan mukaan reduktio olisi koskenut vain talonpoikien tiloja, joiden verot kruunu oli lahjoittanut ja jotka olivat säilyttäneet suku-

oikeutensa. Kun reduktiossa kuitenkin peruutettiin myös suurin osa sätereistä (reduktiohan ei ulottunut aivan kaikkiin lahjoituksiin eikä vanhaan rälssiin) oli tarkoitus, että niiden alaisista lampuotitiloista tulisi kruunutiloja. Näin myös monin paikoin tapahtui.

On eri asia, että reduktio paikoin mitätöitiin. Esimerkiksi Elimäellä osittainen reduktion mitätöiminen tapahtui lahjoituksen erityisluonteen perusteella ja Jokioisissa siten, että rälssinomistaja luovutti kruunulle reduktion piiriin kuuluvan lahjoitusalueensa sijasta veroiltaan vastaavan määrän muualla sijainneita reduktion ulkopuolelle jääneitä lahjoitettuja tiloja. Osa peruutettujen kartanoiden lampuotitiloista jatkoi säteristä muodostetun säteriratsutilan aputilana eli augmenttina. Se, kuinka perintöoikeutensa menettäneen augmentin tai reduktiossa säilyneen lampuotitilan omistuskysymystä tulkittiin jaetun omistusoopin kulta-ajalla 1700-luvulla, on oma kysymyksensä.

Nämä yksityiskohdat eivät muuta sitä, että Heikki Ylikankaan uusin kirja on jälleen värikäs, persoonallinen ja kiinnostava niin kohteensa, kuvauksensa kuin aikakaudesta esittämänsä historiakuvan puolesta. Ennen kaikkea se johdattaa lukijansa ihmisten keskelle menneisyyden maailmaan, jossa usea seikka on tämän päivän ihmiselle outo, mutta moni inhimillinen piirre kuitenkin kovin tuttu. Hätkähdyttävä on Ylikankaan kirjansa yhteenvedossa tekemä rinnastus sääty-yhteiskunnan legitimoinnin ja tämän päivän kanssa. Onko

mielipiteenmuokkaus entisestään venyvän varallisuushaitarin yläpään oikeuttamiseksi todella jo käynnissä?

Kimmo Katajala

Mahtivaltio sodassa

Antti Kujala: Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001. 367 s.

■ Tekijä ilmoittaa esipuheessa tutkimuksensa käsittävän suuresta Pohjan sodasta vain vuodet 1700–14, joten vuosien 1714–21 kohdalle ”jää siis yhä valkoinen täplä”. Pahoin päin tekstiä lukeva voisi tulkita lauseen näin: mitä Kujala ei ole tutkinut, sitä ei ole tutkittu. Isovihan ajasta on kuitenkin viime vuosikymmeninä ilmestynyt tutkielmia (mm. Walter von Koskull, Aulis Oja, kokoomateos *Ockuperat område, Chr. Kuvaja, paikallishistoriat*), joissa on todettu niin paljon uutta että yleiskuvaa on redusoitu. Sen ongelmat ovat myös osittain toiset kuin ajanjaksona 1700–14 ja lähteet eri ilmiansuunnalla. Mutta tutkittuun lähdeluetteloa ja sivu sivulta ilmenevää dokumentaation runsautta tasapuolinen lukija perääntyy ja päätyy tunnustamaan, että Kujalalla on itsetuntoiseen sanontaansa katetta. Lähdeaineiston runkona ovat läänien tilit, tuomiokirjat, maaherrain kirjeenvaihto ja